

BEYNƏLXALQ HÜQUQ

XƏZƏR DƏNİZİNİN “HÜQUQİ” STATUSU VƏ MİLLİ TƏHLÜKƏSİZLİK PROBLEMLƏRİ

Əfsər Sadıqov*

Xülasə

Təqdim edilən məqalədə Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında 2018-ci il 12 avqust tarixli Konvensiyasının normaları Azərbaycan Respublikasının siyasi, iqtisadi, hərbi prioritetləri kontekstində təhlil edilir. Konvensiya su məkanı üzrə sahilyanı dövlətlərin qarşılıqlı əlaqələrinin tənzimlənməsinə yönəlsə də, əslində daha geniş geopolitik əhəmiyyət kəsb etməkdədir. Xüsusən də onun Şərq-Qərb dəhlizi üzərində yerləşməsi həm sahilyanı, həm də regionda maraqları olan dövlətlər arasında rəqabəti artırmaqdadır. Konvensiyanın imzalanmasından iki il sonra, 2020-ci ilin sentyabrında Xəzər neft və qazının Qərbdə nəql edildiyi Azərbaycan Respublikasının Tovuz bölgəsinin Rusiya dəstəklə Ermənistan tərəfindən hücumla məruz qalması onu göstərir ki, beynəlxalq nəqliyyat dəhlizinin iqtisadi dəyəri daha da artacaq. Rusiya bölgədə daha aktiv müdaxilə siyasəti yürütmək istəyəcəkdir. Son 200 illik tarix də sübut edir ki, Azərbaycan Respublikasının strateji maraqlarının, siyasi müstəqilliyinin təminatı Rusiya ilə birlikdə deyil, Rusiyaya rəğmən Qərb istiqamətlidir. Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiya da iki qrup sahilyanı dövlətlərin-Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan, Türkmənistan və buna qarşı Rusiya-İran siyasi maraqlarının fonunda formalaşdırılmışdır. Hərbi təhlükəsizlik bilavasitə Rusiya, transxəzər layihələrinin realizəsi isə “ekomonitorinq mexanizmi” ilə Rusiya-İran maraqlarına tabe etdirilmişdir. Yeni yaranan sahilyanı dövlətlərin iqtisadi-resurs suverenliyinin tranzit aqibəti Xəzərin “ənənəvi sahiblərinin” marağında saxlanmışdır. Məqalədə Azərbaycan Respublikasının Xəzər-dəki milli təhlükəsizliyinin təmin edilməsi üçün beynəlxalq hüquq üzrə təkliflər verilir.

Açar sözlər: Xəzər dənizi, sektor bölgüsü, hərbi təhlükəsizlik, TANAP, TAP, konstitusion prosedur.

Giriş

1. Xəzər dənizinin coğrafi xüsusiyyətləri və karbohidrogen ehtiyatları

Hüquqi statusunun və Azərbaycan Respublikasının (AR) milli təhlükəsizliyi üçün əhəmiyyətinin müəyyən edilməsi baxımından ilk olaraq Xəzər dənizinin coğrafi xüsusiyyətlərini və karbohidrogen ehtiyatlarını qeyd etmək lazımdır. Xəzər dənizi şimaldan cənuba, təxminən 1200 km, qərbdən şərqə 200-dən 435 km-ə qədər enində, ən dərin nöqtəsi 1025 metr olan qapalı su hövzəsidir. Xəzər dənizinə Volqa, Kür, Araz, Ural, Terek və s. kimi cox (100-dən artıq) sayda çay suları axır. Zəngin təbii resurslara malik olan Xəzər dənizi Avrasiya materikinə fərqli hissələrinin sərhədində yerləşir. Xəzər dənizi Dünya okeanından 28 metr aşağı səviyyədədir. Dünya okeanı ilə birbaşa əlaqəsi olmadığı üçün coğrafi anlamda göldür. Lakin kifayət qədər böyük əraziyə (təxminən 390000 km²) malik olduğundan və suyunun duzlu olması səbəbindən şərti olaraq dəniz adlandırılır.

---

* h.e.d., Bakı Dövlət Universitetinin Beynəlxalq ümumi hüquq kafedrasının professoru

Xəzər dənizinin çox zəngin flora və faunası mövcuddur. Xəzərdə 120-dən artıq balıq növü, o cümlədən Dünya nərə balığının əsas hissəsi burada məskunlaşıb. Nərə genofondundan - nərə, qaya balığı, çökə balığı, xəzər qızılbalığı, ağ qızılbalıq və d. ovunun 90%-i [3; 4, s.40-50] burada təmin edilir. Həmin balıq növlərinin ərzaq dəyəri olduqca yüksəkdir. Məsələn, nərə balığının dünya bazarında 1 kq qara kürüsü orta hesabla 1200, nərə albinosun qırmızı kürüsü isə 44000 ABD dollarına satılır [11, s.51-62]. Hazırda neftin 1 barelinin ortalama qiyməti ilə müqayisədə çox ciddi fərq yaratmaqdadır.

Xəzər hövzəsinin strateji əhəmiyyətini artıran xüsusiyyətlərdən biri də onun çox zəngin karbohidrogen ehtiyatlarına malik olmasıdır. Ehtiyatlarına görə Xəzər İran körfəzi ilə müqayisə edilməkdədir [19, s.15-18]. Xəzər hövzəsində 80-100 mlrd. ton neft, 25 trln. m³ təbii qazın olduğu proqnoz edilir. 2019-cu ilə qədər Xəzər hövzəsində illik hasilat təxmini göstəricilərə görə 4 mln. barel təşkil edib. Xəzər dənizinin resursları bütövlükdə Xəzər hövzəsini istehlakçı dövlətlərin də maraq dairəsində saxlamaqdadır. Xəzəryanı dövlətlərdən ən zəngin neft-qaz resursları Rusiya Federasiyasına və İrana məxsus olsa da onların ehtiyatları əsasən Xəzərdən kənar regionlarda yerləşir. Bilavasitə Xəzər hövzəsindəki neft-qaz ehtiyatlarına görə öncə Qazaxıstan və onun ardınca Türkmənistan gəlir. Azərbaycan Respublikası da ciddi karbohidrogen ehtiyatları ilə bərabər, həm də "Tarixi İpək Yolu"nun ən əhəmiyyətli tranzit ölkəsidir. Azərbaycan Respublikasının tranzit statusu, Qərb üçün Rusiyaya nisbətə alternativliyi təsis etməsi siyasət korifeyləri tərəfindən də xüsusi olaraq qiymətləndirilir [13, s.54-55; 17, s.748; 14, s.135].

Xəzər dənizi özünün təbii resursları ilə bərabər, həm də Şərq-Qərb və Şimal-Cənub nəqliyyat dəhlizi keyfiyyətində çıxış etməkdədir. Xəzər dənizi eyni zamanda turizm, sağlamlıq, istirahət mərkəzləri ilə də markalaşma yolu tutub. Bütün bu ifadə edilən məsələlərin məzmununda Xəzər dənizinin hüquqi statusunun müəyyən edilməsi hər bir sahilyanı dövlət üçün strateji, milli təhlükəsizlik problemi olaraq gündəmdə olmuşdur. Xəzər dənizinin müasir hüquqi statusunun mahiyyətini anlamaq üçün onun bərqərar edilməsinin tarixi mərhələlərinə də müraciət etmək zərurəti yaranır.

2. Rusiya-Persiya müqavilələri və Rusiyanın hərbi təhlükəsizlik konsepsiyası

Xəzər dənizi üzrə hüquqi problem ilk dəfə Rusiya-Persiya müqaviləsi ilə meydana gəlib. 1723-cü ildə Sank-Peterburqda imzalanan müqavilədə Xəzər dənizi üzrə hüquqi məsələlərin həllinə çalışılmışdır. Bu müqavilə ilə Persiya ərazilərinin bir hissəsini itirmiş və Xəzər dənizində Rusiya dövlətinin hərbi gəmiçilik hüququnu qəbul etmişdir. [31, s.3-17] Rusiyanın cənub istiamətində artan nüfuzu nəticəsində Sank-Peterburq müqaviləsi 1729-cu ildə Rəşt müqaviləsi ilə əvəzlənir. Ticarət əməkdaşlığını da ehtiva edən Rəşt müqaviləsi həm müharibə, həm də dinc vaxtlarda Xəzər dənizində yalnız Rusiyanın hərbi gəmilərinə üzmək hüququ verirdi. Persiya isə ticarət gəmiləri saxlaya bilərdi. Təxminən 100 il sonra Rusiya mövcud hüquqlarını daha da genişləndirir. Belə ki, öncə 1813-cü il

Gülüstan (bundan sonra - Gülüstan müqaviləsi), daha sonra 1828-ci il Türkmənçay müqaviləsi (bundan sonra - Türkmənşay müqaviləsi) ilə Azərbaycanın ərazisi ikiye bölünür. Qacarların hakimiyyətində olan Persiya Şimali Azərbaycanı Rusiyaya verməli olur. Gülüstan müqaviləsinə (m.v) görə, Xəzər dənizində yalnız Rusiya hərbi bayrağa sahib ola bilərdi. Türkmənçay müqaviləsi isə Xəzərin hüquqi statusunda su hövzəsinin aidiyyətini, gəmiçilik məsələlərini tənzimləyir. Bu müqavilə də Rəşt müqaviləsində olduğu kimi Xəzərdə Rusiyanın hərbi üstünlüyünü təsdiqləyir (m.8). Bu müqavilələrə əsasən, Persiya Xəzərdə yalnız ticarət gəmiləri saxlaya bilərdi. [26, s.39]

1917-ci ildə Rusiyada bolşevik çevrilişi Sovet Rusiyasının yaradılması ilə nəticələnsə də Xəzərin hüquqi rejimindəki mövcud hərbi doktrinası saxlanılmış olur. 1921-ci ildə Sovet Rusiyası ilə Persiya arasında dostluq və əməkdaşlıq haqqında Müqavilə imzalanır. Müqavilədə tərəflər Xəzər üçün “ümumi istifadə” anlayışını qəbul edirlər. Persiya tərəfi (m.11) azad gəmiçilik hüququnu, Xəzərdəki Aşuradağ adasını (m.3) və Ənzəli limanını (m.10) geri qaytarır. Lakin Sovet Rusiyası üçün də daha vacib məsələ, digər dövlətlərin Xəzərə buraxılmaması idi. Bu baxımdan 1921-ci il Müqaviləsi də əvvəlki hərbi rejimi saxlamış oldu. Müqavilənin 6-cı maddəsi Persiya üçün alçaldıcı şərtləri ehtiva edirdi. Persiyanın ərazisi digər dövlətlər tərəfindən Rusiyaya qarşı hərbi müdaxiləyə əsas verərdisə, o halda Rusiya Persiya ərazisinə hərbi müdaxilə edəcəkdə. Məhz bu müqavilə əsasında II Dünya müharibəsi zamanı Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) Almaniyaya qarşı Persiyaya hərbi qüvvələrini yeritmişdi.

Məckunlaşma, ticarət və gəmiçilik haqqında 1931 və 1935-ci il müqavilələri də Xəzəri sahil olmayan dövlətlər üçün qapalı edirdi. 1935-ci il müqaviləsi ilə Rusiya Federasiyası SSRİ, Persiya isə İran dövləti kimi adlandırılır. 1940-cı ildə Xəzərdə gəmiçilik və ticarət haqqında Müqavilə imzalanır. Hər iki dövlət üçün ortaq məsələyə bir daha sadıqlıq nümayiş etdirilir. Müqavilədə qeyd edilirdi ki, yalnız SSRİ və İran gəmilərinin Xəzərdə üzmək hüququ vardır. Mövcud hüquqi rejim SSRİ-nin süqutuna kimi davam edir. Yeni dövlətlərin yaranması (rebus sic stantibus) ilə Xəzər dənizi üçün də yeni hüquqi status zərurəti meydana çıxmış oldu.

3. Konvensiyanın Azərbaycan Respublikasının suverenliyi ilə ziddiyyətləri

Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiya (bundan sonra – Konvensiya) avqustun 12-də 2018-ci ildə Qazaxıstanın Aktau şəhərində 5 sahil yarı dövlət-Azərbaycan Respublikası, Rusiya Federasiyası, Qazaxıstan, Türkmənistan və İran İslam Respublikası tərəfindən imzalanmışdır. [33] Konvensiya müddətsizdir və əvvəlki 1921-ci il Rusiya-Persiya və 1940-cı il Sovet-İran müqavilələrini ləğv edir. İran istisna olmaqla digər dövlətlər ratifikasiya proseduru tamamlamışlar. İran İslam Respublikası zəruri ratifikasiya proseduru tamamlamadığı üçün formal olaraq Konvensiya da hüquqi qüvvəyə minmiş sayılır.

Bu Konvensiya sadəcə kodifikasiya aktı olmayıb, həm də bütün sahıyanı dövlətlərin razılığı tələb edən regional qaydanı təsbit etməlidir. Konvensiya çərçivə xarakterlidir və diplomatik danışıqlar mərhələsində qəbul edilmiş xüsusi sazişlərlə birlikdə fəaliyyət göstərir. Preambula və 24 maddədən ibarət olsa da, Konvensiyanın strategiyasını Rusiya Federasiyasının (RF) hərbi və iqtisadi təhlükəsizliyini müdafiə etmək təşkil edir. Əsas tənzimləmə predmeti Xəzər dənizində Rusiya Federasiyasının hərbi və iqtisadi təhlükəsizlik doktrinasını qorumaqlı olan suların, onların üzərindəki hava məkanının, dənizin dibinin və təkinin bölgüsü ilə bağlıdır.

Əvvəlki sazişlərdən fərqli olaraq Konvensiyada ərazi suları müəyyən edilib. Yalnız bundan sonrakı akvatoriya sərbəst gəmiçilik üçün nəzərdə tutulur. Konvensiya layihəsinin müzakirəsi zamanı əsas mübahisəli məsələ su qatının “orta xətt” prinsipini ehtiva edən “sektorial” və ya “ərazi suları” üzrə bölgüsü ilə əlaqədar olmuşdur. Konvensiyanın 5-ci maddəsində Xəzər dənizinin akvatoriyası daxili, ərazi suları, balıqçılıq zonaları və ümumi su məkanından ibarət olduğu qeyd edilir. Yenə həmin maddəyə görə Xəzəryanı dövlətlərin suverenliyi çıxış xəttindən sahilə doğru yerləşən daxili sular, normal və birbaşa çıxış xəttindən ibarət olan, çıxış xəttindən 15 dəniz mili enində sahıyanı dövlətin ərazi sularına şamil edilir. Çıxış xəttinin müəyyən edilməsi metodikası Dəniz hüququ üzrə 1982-ci il BM Konvensiyasına (m.7) əsaslanır. Konvensiyada deyilir ki, tərəflərin suverenliyi onun quru ərazisindən və daxili sularından kənara - ərazi suları adlanan məkana, həmcinin onun dəniz dibinə, yer təkinə və üzərindəki hava məkanına şamil edilir (m.6). Bütün sahıyanı dövlətlər ərazi sularının eninin 15 dəniz mili olması üzrə razılığa gəliblər (m.7). [33]

Ərazi sularından sonrakı akvatoriya neytral sulara aid edilib. Belə bir bölgü Azərbaycan Respublikasının müstəqilliyini bəyan etdiyi dövrdən apardığı və 1995-ci ildə Konstitusiyasının 11.II maddəsində (Azərbaycan Respublikasının daxili suları, Xəzər dənizinin (gölünün) Azərbaycan Respublikasına mənsub olan bölməsi (kursiv müəllifindir), Azərbaycan Respublikasının üzərindəki hava məkanı Azərbaycan Respublikası ərazisinin tərkib hissəsidir) [1] təsbit etdiyi sektorial (bölgü) konsepsiyasına ziddiyyət təşkil edir. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 11.II maddəsində təsbit edilən bölmə və ya “sektor” anlayışı Xəzər dənizinin “orta xətt” və ya “modifikasiya edilmiş orta xətt” prinsipi üzrə sektorial bölgüsünü ehtiva edən mövcud beynəlxalq müqavilə praktikasına (məsələn, Rusiya Federasiyası və Qazaxıstan Respublikası arasında yer təkindən istifadədə suveren hüquqların həyata keçirilməsi üçün Xəzər dənizinin şimal hissəsinin dibinin sərhədləndirilməsi haqqında 6 iyul 1998-ci il Sazişi; Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında Xəzər dənizinin dibinin Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında sərhədləndirilməsi haqqında 29 noyabr 2001-ci ildə Sazişi və s.) əsaslanır. Hətta Konvensiyanın özündə də sektor bölgüsü üzrə praktika yer alıb. Konvensiyanın 8.1-ci maddəsində Xəzər dənizinin dibinin və təkinin sektorlara bölünməsinə (kurs-müəll.) istinad edilir.

Bu hal, yəni Konstitusiyasının 11.II maddəsi Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasının 151-ci maddəsinə (Azərbaycan Respublikasının qanunvericilik sistemində daxil olan normativ hüquqi aktlar ilə (Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası və referendumla qəbul edilən aktlar istisna olmaqla) Azərbaycan Respublikasının tərəfdar çıxdığı dövlətlərarası müqavilələr arasında ziddiyyət yaranarsa, həmin beynəlxalq müqavilələr tətbiq edilir) [1] görə, Konvensiyanın hüquqi əhəmiyyətini də şübhə altına qoymuşdur. Bu maddəyə görə Konstitusiya norması (m.11.II) Konvensiyaya nisbətdə prioritetə malikdir. Yəni, Xəzər dənizinin “orta xətt”inə və ya “modifikasiya edilmiş orta xətt”inə kimi sular Azərbaycan Respublikasının ərazisi sayılır və bütün hüquq mühafizə orqanları da buna görə davranmalıdırlar. Konstitusiya norması (m.11.II) Konvensiyadan üstün olduğu üçün hüquqi baxımdan Azərbaycan Respublikası Konvensiya üzrə öhdəlik də daşıymamaqdadır. Əgər Konstitusiya normasının (m.11.II) dəyişdirilməsinə çalışılsa bu da, ümumxalq referendumunun keçirilməsini tələb edir. Xalqın Konstitusiya normasının Rusiyanın hərbi marağının təcəllisi olan Konvensiyaya uyğunlaşdırılması istiqamətində səsvərməsi də mümkün görünməməkdədir. Belə ki, bu eyni zamanda AR-in ümumi qaydasına (ordre public) da ziddir.

Rusiya Federasiyasının hərbi doktrinasına əsaslanmış neytral sular və onların üzərindəki hava məkanı Konvensiyanın qəbulundan çox az müddət keçməsinə baxmayaraq Rusiya və İran tərəfindən Azərbaycan Respublikasına qarşı istifadə edilmişdir. Rusiya-İran cütlüyü Xəzər dənizinin akvatoriyasında müəyyən edilmiş neytral sulardan keçməklə Azərbaycan Respublikasına qarşı təcavüzü zamanı Ermənistana qanunsuz silah daşınmasını təmin etmişlər. Azərbaycan Respublikasının ərazilərinin işğalı faktı BM TŞ-nin (822 [35], 853 [36], 874 [37], 884 [38]) və Baş Məclisin 2008-ci il 62/243 [34] sayılı Qətnamələri ilə təsdiqlənməsinə baxmayaraq bu dövlətlər beynəlxalq hüququ (BM Nizamnaməsi m.1.1; 2.3; 2.4; 2.5) [24]; BM-nin 12 dekabr 2001-ci il 56/589 sayılı Qətnaməsi ilə təsdiqlənmiş - Dövlətlərin beynəlxalq hüquqa zidd davranışına görə məsuliyyəti (m.16) Əlavəsini) [29, s.157] pozaraq təcavüzkarın yanında yer almışlar. Belə ki, 27 sentyabr 2020-ci ildə başlayan Azərbaycan və Ermənistan arasındakı silahlı münaqişə zamanı Rusiyanın Rostov şəhərindən qalxan təyyarələr Xəzərdəki neytral sulardan keçərək İranın Norduz sərhəd məntəqəsindən Ermənistana silah daşmışlar.[7]

Azərbaycan Respublikası müstəqilliyini bəyan etdiyi 1991-ci ildən başlayaraq uzun illər ərzində beynəlxalq hüquq doktrinində [30, s.46; 28, s.14-23; 32, s.218-223], xarici siyasət kursunda davamlı olaraq “neytral” suların tanınmadığı göl əsaslı sektorial (bölmə) konsepsiyasını müdafiə etmişdir. Sovetlər dövründə də məlum 1921 və 1940-cı illər anlaşmalarına əsaslanaraq Xəzərin göl rejimi üzrə elmi tədqiqatlar aparılmış [18], Sovet hökuməti də həmin tədqiqatları qəbul etmişdir. Lakin sovetlərin süqutundan sonra yeni yaranmış vəziyyətdə Rusiya hüquqi kontinuiteti də nəzərə almadan göl konsepsiyasından imtina etmişdir. Rusiyanın basqıları nəticəsində Azərbaycan Respublikasının xarici siyasət kursu da əvvəlki mövqeyini saxlaya bilməmişdir.

Konvensiyanın digər müddəalarında da Azərbaycan Respublikasının milli maraqları ilə ziddiyyət təşkil edən məqamlar mövcuddur. Rusiyanın “tarixi” strateji maraqlarını təmin edən Konvensiyanın 3.1 maddəsində BM Nizamnaməsindəki beynəlxalq hüquq prinsiplərindən bəhs edilir. Əlbəttə bu hal formal beynəlxalq hüquq baxımından müsbət qarşılanmalıdır. Xüsusən də, Konvensiyanın 3.4-cü (Xəzər dənizində Tərəflərin sabit silahlanma balansının təmin edilməsi, hərbi quruculuğun bütün tərəflərin maraqlarının nəzərə alınması ilə əgəlabatan yetərlik hədlərində həyata keçirilməsi, bir-birinin təhlükəsizliyinə xələl yetirilməməsi); 3.5-ci (hərbi fəaliyyət sahəsində razılaşıdırılmış etimad tədbirlərinə regional təhlükəsizlik və sabitliyin möhkəmləndirilməsi üzrə ümumi səylərə, o cümlədən bütün Tərəflər arasında bağlanmış beynəlxalq müqavilələrə uyğun olaraq öngörənlik və şəffaflik ruhunda riayət edilməsi); 3.6-cı (Xəzər dənizində Tərəflərə məxsus olmayan silahlı qüvvələrin mövcud olmaması) və 3.7-ci (Tərəflərdən hər hansının əleyhinə təcavüz və digər hərbi fəaliyyətin həyata keçirilməsi üçün hər hansı bir Tərəfin öz ərazisini digər dövlətlərə verməməsi) maddəsi regional təhlükəsizlik və sülhün təminatı üçün normal qəbul edilə bilər. Beynəlxalq hüquq baxımından da təqdir edilməlidir. Lakin bu vəziyyət məsələnin faktiki tərəfi kimi güclünün - Rusiyanın mövqeyinin *de jure* qəbuludur. Faktiki olaraq bərabər olmayanların formal bərabərləşdirilməsi necə mümkün ola bilər?

Rusiyanın da iştirakçısı olduğu Konvensiya ilə Xəzər dənizində “...sabit silahlanma balansının, hərbi quruculuğun bütün tərəflərin maraqlarının nəzərə alınması ilə...(m.3.4)” təmin ediləcəyi heç bir halda inandırıcı olmamışdır. Bu hal Rusiyanın 2007-ci ildə Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında Konvensiyadan çıxması və d. faktlarla da təsdiqlənmişdir. Rusiyanın iştirakı ilə sabit silahlanma balansının, hərbi quruculuğun bütün tərəflərin maraqlarının nəzərə alınması ilə təmini ciddi suallar yaratmaqdadır. Xüsusi ilə də, Ermənistanı müttəmədi olaraq silahlandırması ümumi qaydaya çevrilib. Yalnız 2010-2018-ci illərdə Rusiya Ermənistana 50 min ton silah verib. Ermənistan Rusiyanın silah deposuna çevrilib. [8]

Azərbaycan Respublikası təcavüzü dəf edərəkən sıradan çıxarılan Ermənistan hərbi sursatının miqdarı da onu göstərdi ki, Rusiyanın ardınca Ermənistan da Avropada adi silahlı qüvvələr haqqında Konvensiya öhdəliklərini yerinə yetirməməkdədir. Bu hal onu sübut edir ki, Konvensiyanın 3-cü maddəsi yalnız Rusiyanın “milli maraqlarının” qorunmasını təmin etməkdədir. Daha doğrusu yeni yaranan sahiyanı dövlətləri Rusiyaya qarşı tərksilah etmək məqsədi daşıyır.

Xəzəri yalnız enerji resursları baxımından dəyətləndirmək doğru olmaz. Onun dünya bazarı üçün əhəmiyyəti resursların nəqliyyat yolları ilə də ölçülməkdədir. Yeni yaranan sahiyanı dövlətlərin Xəzərdəki təbii resurslarının dünya bazarına Rusiyadan yan keçərək ixrac edilməsi onların mütləq milli (alternativ) təhlükəsizlik qarantıdır. Xüsusən də, bölgədə Azərbaycan Respublikasının tranzit statusunun strateji əhəmiyyətinin davamlı olaraq artması Rusiya üçün arzu olunan hal deyil. 12 iyul 2020-ci ildə Azərbaycan Respublikasının ərazisinin

20%-ni işğal edən Ermənistan tərəfindən həmin nəqliyyat dəhlizinin keçdiyi Tovuz rayonuna hücum etməsi bir daha dediklərimizi təsdiqləməkdədir. Rusiyanın qonşu dövlətlərə qarşı təcavüzkar mövqeyi Qərbin enerji təhlükəsizliyinə də böyük təhlükədir. Rusiyanın dəstəyi ilə 30 ilə yaxın müddətdə Ermənistan tərəfindən Azərbaycan Respublikasının 20% ərazilərinin işğalda saxlanması [10], o cümlədən “azərbaycan neftinin dünya bazarına çıxarılmasının maneələndirilməsi” [40, s.33] cəhdləri də Rusiyanın Qərbdəki enerji təchizatındakı monopolist iqtisadi maraqlarının təminatına yönəlib. Rusiyanın Ermənistan ərazisindəki hərbi bazasının nəqliyyat dəhlizinin keçdiyi ərazinin əks tərəfində (15 km məsafədə) yerləşdirilməsi də nəqliyyat dəhlizinə nəzarət etmək istəyi ilə bağlıdır.

Rusiyanın prioritetlərinin müdafiəsi Konvensiyanın 3-cü maddəsinin digər hissələrində də təsbit edilib. Konvensiyanın 3-cü maddəsinin 6-cı hissəsində ifadə edilən “Xəzər dənizində Tərəflərə məxsus olmayan silahlı qüvvələrin mövcud olmaması...” norması Rusiyanın digər sahilyanı dövlətlər, o cümlədən Azərbaycan üzərində hərbi üstünlüyünü saxlamağa xidmət edir. Konvensiyanın 20-ci maddəsi “bu Konvensiya Tərəflərin onların iştirakçısı olduqları digər beynəlxalq müqavilələrdən irəli gələn hüquq və öhdəliklərinə toxunmadığını” ifadə edir. Lakin Tərəflərin hərbi təhlükəsizlik sahəsində digər beynəlxalq müqavilələri ilə Konvensiya arasında mümkün ziddiyyətləri də həll edilməməkdədir. Burada xüsusi olaraq Konvensiyanın 16-cı maddəsinə qeyd etmək lazımdır. Həmin maddədə deyilir ki, Xəzər dənizində Tərəflərin bu Konvensiyaya tərəf olmayan dövlətlərin fiziki və hüquqi şəxsləri ilə, habelə beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı bu Konvensiyanın müddəalarına uyğun olaraq həyata keçirilir.

Doğru olaraq Azərbaycan Respublikası XX əsrin 90-cı illərindən başlayaraq siyasi-hərbi təhlükəsizlik sahəsində Türkiyə Respublikası və d. Qərb dövlətləri ilə beynəlxalq təşkilatlarla, o cümlədən Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı [6, s.34-46] və s. əməkdaşlıqdadır. Lakin Konvensiyanın 16-cı maddəsinin məhdudiyəti “...beynəlxalq təşkilatlarla əməkdaşlığı...”, o cümlədən Şimali Atlantika Müqaviləsi Təşkilatı ilə əməkdaşlığı da ehtiva etməklə milli təhlükəsizliyimizə ciddi problem yaratmaqdadır. Rusiyanın hərbi-siyasi təhdidini qarşılamaq üçün yeni yaranmış sahilyanı dövlətlər beynəlxalq təhlükəsizlik hüququnun “çəkirdəmə və tarazlaşdırma” prinsipini tətbiq etmək məcburiyyətindədirlər. Lakin, Konvensiyanın 3-cü və 16-cı maddələri Azərbaycan Respublikasına “çəkirdəmə və tarazlaşdırma” prinsipinin tətbiqinə imkan verməməklə Xəzərdəki hərbi-siyasi və iqtisadi təhlükəsizliyimizi ciddi təhdid altında qoymaqdadır.

Konvensiyanın 3-cü maddəsi ilə bağlı əsas qeyri-müəyyənliklərdən biri də monitoring mexanizminin olmamasıdır. Konvensiya çərçivə xarakterli olduğundan 3-cü maddənin monitoring mexanizminin təsis edilməsi üçün yeni normayaradıcılığı təmin edilə bilərdi. Başqa bir variantda Konvensiyanın 3-cü maddəsi sahilyanı dövlətlərin Xəzər dənizində təhlükəsizlik sferasında əməkdaşlıq haqqında 18 noyabr 2010-cu il müqaviləsi ilə birlikdə təmin edilə bilərdi. Lakin həmin müqavilə də hərbi təhlükəsizlik sahəsində əməkdaşlığı nəzərdə tutmur [12,

s.138-139]. Bir növ bilərəkdən hərbi təhlükəsizlik üzrə monitoring sferasında əməkdaşlıq beynəlxalq hüquqi müstəviyə gətirilmir.

Konvensiyada çərçivə xarakterli məsələlərdən biri Xəzər dənizinin dibinin və təkinin bölgüsü ilə bağlıdır. Yer təki və dəniz dibinin bölgüsü Konvensiyanın 8-ci maddəsində ifadə edilib. Maddənin 1-ci hissəsində deyilir ki, Xəzər dənizinin dibinin və təkinin sektorlara bölünməsi, beynəlxalq hüququn hamılıqla tanınmış prinsip və normaları nəzərə alınaraq, yanaki və qarşı-qarşıda yerləşən dövlətlər arasında razılaşmalar yolu ilə, onların dibin təkindən istifadə, dibin və təkin resurslarının mənimsənilməsi ilə bağlı digər qanunauyğun təsərrüfat-iqtisadi fəaliyyət üzərində olan suveren hüquqlarının həyata keçirilməsi məqsədilə yerinə yetirilir.

Konvensiyanın 8.1-ci maddəsi yeni yaranmış sahiyanı dövlətlər üçün ən uğurlu normalardan sayıla bilər. Xüsusən də, Xəzər dənizinin dibinin və təkinin sektorlara bölünməsi yeni yaranmış sahiyanı dövlətlərin “qitə şelflərində” suveren resurs hüquqlarının realizəsi baxımından məqbul sayılmalıdır. Lakin bu bölgünün də tam olmaması ilə bağlı əsasən rus müəllifləri tərəfindən fikirlər söylənməkdədir. Konvensiyada “modifikasiya edilmiş orta xətt” prinsipi birbaşa təsbit edilmədiyi üçün bəzi müəlliflər bildirir ki, Xəzər dənizinin dibinin bölgüsü qeyri-müəyyənliyə malikdir. [16, s.22] Bu sahədə təkin və dibin delimitasiyası üzrə sahiyanı dövlətlər arasında ikitərəfli sazişlər qəbul edilmişdir. Xəzərin dibinin bölgüsü ilə bağlı qəbul edilmiş ikitərəfli sazişlərin hüquqi qüvvədən düşməsinə “əsaslandırmaq cəhdləri”nə [12, s.132] rast gəlinmə də onların elmi əsası yoxdur. Belə mövqelər yeni yaranmış sahiyanı dövlətlərin “qitə şelfində” suveren hüquqlarının tanınmaması istəyi ilə əlaqədardır. Bu sazişlərin hüquqi qüvvəsinin itirilməsi ilə bağlı nə Konvensiyada, nə də hər hansı bir başqa sənəddə müddəa yoxdur. Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyasının 30-cu maddəsinin 4-cü (b) hissəsində subyektlərin iştirak səviyyəsindən asılı olaraq müqavilələrin tətbiq edilmə qaydası göstərilib [39, s.31]. Müqavilələr hüququ haqqında 1969-cu il Vyana Konvensiyası da hazırlanarkən qeyd edilib ki, eyni predmet üzrə yeni müqavilə bağlanarkən əvvəlki müqavilə qüvvədən düşürülmərsə, həmin müqavilə sonrakı müqaviləyə münasibətdə daha əlverişli rejimi ilə tətbiq ediləcəkdir.[15, s.77] Nəzərə almaq vacibdir ki, dibin və təkin bölgüsü üzrə öncədən bağlanmış ikitərəfli müqavilələr xüsusi məsələyə həsr edilib. 2018-ci il Konvensiyası isə çərçivə xarakterlidir. Nəticə olaraq, dibin və təkin bölgüsü üzrə ikitərəfli müqavilələr hüquqi əhəmiyyətlərini saxlamaqdadırlar.

İkitərəfli sazişlərdə ya “modifikasiya edilmiş orta xətt” prinsipi, ya da “orta xətt” prinsipi təsbit edilmişdir [25, s.115,120]. Konvensiyada ifadə etdiyimiz 8.1 maddəsində də təkin və dibin delimitasiyasında sahiyanı dövlətlərin sazişlərinə istinad edilir. Rusiya Federasiyası və Qazaxıstan Respublikası arasında yer təkindən istifadədə suveren hüquqların həyata keçirilməsi üçün Xəzər dənizinin şimal hissəsinin dibinin sərhədləndirilməsi haqqında 6 iyul 1998-ci il Sazişi və həmin Sazişin 13 may 2002-ci il tarixli Protokolu qəbul edilib. Daha sonra

Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında Xəzər dənizinin dibinin Azərbaycan Respublikası ilə Qazaxıstan Respublikası arasında sərhədləndirilməsi haqqında 29 noyabr 2001-ci ildə Sazişi və həmin Sazişin 27 fevral 2003-cü il Protokolu qəbul edilib. Bunun ardınca Rusiya Federasiyası ilə Azərbaycan Respublikası arasında 14 may 2003-cü il və Qazaxıstanla Türkmənistan arasında 2 dekabr 2014-cü ildə yer təkindən istifadə ilə bağlı sazişlər bağlanmışdır. İran İslam Respublikası Türkmənistanla və Azərbaycan Respublikası ilə belə sazişlər imzalamamışdır. Türkmənistanla Azərbaycan Respublikası arasında da müvafiq saziş yoxdur. Lakin ikitərəfli bölgü üzrə saziş praktikası müvafiq tərəfdaşların suveren hüquqlarının realizəsi üçün kifayət etməkdədir. Konvensiyanın 1-ci maddəsində də “sektor” (dibin və təkin resurslarının mənimsənilməsi ilə əlaqədar məqsədlər üçün) termini ikitərəfli sazişlərin praktikasından meydana gəlmişdir.

Qazaxıstan, Türkmənistan, Azərbaycan, həmçinin resurslarının tranzit nəqli baxımından Konvensiya iştirakçısı olmayan Özbəkistan üçün xüsusi əhəmiyyətli normalardan biri kimi Konvensiyanın 14-cü maddəsidir. Konvensiyanın 14.1-ci maddəsinə görə Tərəflər Xəzər dənizinin dibi ilə sualtı kabellər və boru kəmərləri çəkə bilərlər. Bu norma nə Rusiyanın, nə də İranın maraqlarına uyğun deyil. [23, s.16] Təsadüfi deyil ki, başqa bir norma ilə Konvensiyanın 14.1-ci maddəsindəki hüquq demək olar ki, bloklandırılmışdır. Bu normanın realizəsi demək olar ki, mümkün deyil. Buna görə də Konvensiyanın 14-cü maddəsi deklarasiyadan başqa bir şey deyil. Rusiya regionda karbohidrogen resurslarının tranzit yollarına Konvensiya vasitəsi ilə də nəzarət etməyə çalışır. Əgər transxəzər boru layihələri təmin edilərsə, bu halda Avropanın Rusiyadan asılılığı tam aradan qalxa bilər. İfadə etdiyimiz ölkələrin karbohidrogen resurslarının Azərbaycan üzərindən Qərbə ixracı regionda geopolitik vəziyyətə ciddi təsirlər yaradır. Konvensiyada (m.14) təsbit edilən “transxəzər boru xətləri” və onların davamı kimi Bakı-Tbilisi-Ceyhan, Bakı-Tbilisi-Qars dəmir yolu, Bakı-Tbilisi-Ərzurum və davamı olaraq TANAP (Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline) və TAP (Trans-Adriatic Pipeline)-dan ibarət nəqliyyat dəhlizi həm Rusiya, həm də İran üçün arzuolunmaz iqtisadi itkilər deməkdir. Proqnozlara görə Orta Asiya qazının Azərbaycan üzərindən Avropaya nəqli TANAP və TAP-ın illik kapasitəsini əlavə olaraq 60 mlrd. kub metrə kimi yüksəldə bilər. 2019-cu ilin məlumatlarına görə artıq Azərbaycan qazı Türkiyə bazarının 79%-ni əhatə etmişdir. Son dövrlərdə Azərbaycanın Şahdəniz yatağının istifadəyə verilməsi ilə Azərbaycan qazının hesabına Türkiyənin “Türk axını” ilə Rusiyadan idxal etdiyi qazın 50%-dən 17%-ə düşürülməsi gündəmədir. Həm İranın, həm də Rusiya dövlət şirkəti Qazpromun bahalı qiymət siyasətinə qarşı Türkiyənin Azərbaycan qazının alınmasına üstünlük verməsi qaçılmazdır. [9] Avropa da qeyri bazar prinsiplərinə əsaslı, daha yüksək qiymətlərlə qaz ticarətinə deyil, Enerji Xartiyası Müqaviləsinin (1994) iştirakçısı olan Azərbaycan Respublikası ilə əməkdaşlıqda maraqlıdır. Şübhəsiz ki, bu əməkdaşlıq Rusiyanın və İranın bazardakı mövqeyinə əhəmiyyətli mənfi təsirlər yaratmaqdadır. Rusiyanın Avropa bazarının libe-

ral tənzimləmə prinsiplərinə (məsələn, xidmətlərin hasilatdan ayrılmasına) uymaması, Enerji Xartiyası Müqaviləsindən (xüsusən də, onun 7-ci, tranzit maddəsindən) çıxması [5, s.159] onu göstərir ki, bu dövlət yalnız özünün təcavüzkar hərbi doktrininə əsaslanır.

Konvensiyanın 14.3-cü maddəsində deyilir ki, sualtı kabellərin və boru kəmərlərinin çəkilməsi üçün ərazinin müəyyən edilməsi, sualtı kabelin və ya boru kəmərinin keçəcəyi dibin sektorunun məxsus olduğu Tərəflə razılaşdırmaqla təmin edilir. Yəni bu zaman “qitə şelfinin” sahibinin səlahiyyətinə istinad edilir. Lakin öncə də qeyd etdiyimiz kimi bu hüquq, məzmunu qeyri-müəyyən olan “ekostandartlara” və “bütün iştirakçılardan ibarət” icazəli sistemə tabe etdirilib. Konvensiyanın 14-cü maddəsinin 2-ci hissəsinə görə Tərəflər Xəzər dənizinin dibi ilə sualtı magistral boru kəmərlərinin layihələrini Xəzər dənizinin dəniz ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında 2003-cü il (Tehran) Çərçivə Konvensiyası və onun müvafiq protokolları da daxil olmaqla, tərəfi olduqları beynəlxalq müqavilələrdə müəyyən edilmiş ekoloji tələb və standartlara uyğun olmasını təmin etməlidirlər. [2]

Xəzər dənizinin ətraf mühitinin mühafizəsi öhdəliyi üzrə monitoring neytral beynəlxalq qurumlara deyil, Tehran Konvensiyasının Transsərhəd kontekstində ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi üzrə 2018-ci il Protokoluna tabe edilməsi problemlə görünməkdədir. Həmin Protokola (m.10; 11) görə ətraf mühitə təsirin qiymətləndirilməsi üzrə qərarlar mürəkkəb və həddindən artıq “ictimailəşdirilmiş” olmaqla, həm də konsensus əsasında qəbul edilməlidir. [20] Əgər boru kəmərinin dənizin ətraf mühitinə mənfi təsiri ilə bağlı şübhə yaranarsa istənilən Tərəf boru kəmərinin çəkilişini dayandırmaq hüququna malikdir. Əlbəttə, “hamılıqla qəbul edilməkdə olan” öhdəlik kimi beynəlxalq ekologiya hüququnun tələbərini gözləmək vacibdir. Lakin ifadə etdiyimiz məlum səbəblərdən Rusiya və İranın Protokoldakı ekoloji təhlükəsizlik şərtini hərbi-siyasi və son nəticədə iqtisadi üstünlüyə çevirməyəcəkləri istisna edilmir.

Ədəbiyyatda da ekosərtlərlə yanaşı digər maneələndirmələrə diqqət çəkilir. Qeyd edilir ki, boru kəmərlərinin transxəzər layihələrinin çəkilişində Rusiyanın veto hüququ ekosistemlə bağlı normalarla yanaşı, həm də onun hərbi təsir imkanları ilə də mümkündür. Görünməkdədir ki, Rusiya sualtı boru kəmərlərinin tikintisində veto hüququnu saxlamaqdadır. Rusiyanın mövqeyi “troya atı” olmaqla ölkənin region üzərində qeyri-məhdud hərbi nəzarətinə qapı açmaqdadır. [21, s.273-292]

Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiyada yeni yaranmış sahilyanı dövlətlər üçün formal olaraq siyasi suverenliyin bir daha bəyan edilməsi ancaq təşviq edilə bilər. XVIII əsrin əvvəllərindən formalaşdırılmağa başlanan praktikanın dəyişilməsinin mümkünlüyü qəbul edilməklə Rusiya-Persiya və Sovet-İran müqavilə rejiminə son qoyulub. Digər müsbət məqam kimi Xəzər dənizinin ətraf mühitinin mühafizəsi bütün sahilyanı dövlətlərin öhdəliyinə çevrilmiş oldu. [22, s.500-519] Konvensiyadakı hüquqi statusa uyğun olaraq spesifik rejimlər müəyyən edilmişdir. Konvensiya fərqli sahələr üzrə çoxsaylı müqavilələri

də ehtiva etməkdədir. Konvensiya özünün əlavələri ilə (məsələn, Xəzəryanı dövlətlərin hökumətləri arasında ticari-iqtisadi əməkdaşlıq haqqında Saziş; Nəqliyyat sahəsində Xəzəryanı dövlətlərin hökumətləri arasında əməkdaşlıq haqqında Saziş; Xəzər dənizində insidentlərin qarşısının alınması haqqında Saziş və d.) yanaşı bilavasitə onun sistemə daxil olmayan (məsələn, 2010-cu il Xəzər dənizində təhlükəsizlik sferasında əməkdaşlıq haqqında Sazişin Protokolları; Xəzər dənizində terrorizmlə mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Protokol; Xəzər dənizində mütəşəkkil cinayətkarlıqla mübarizə sahəsində əməkdaşlıq haqqında Protokol; Sərhəd qurumlarının qarşılıqlı fəaliyyəti və əməkdaşlığı haqqında Protokol və s.) [27] beynəlxalq müavilələrlə birlikdə “Xəzər dənizi hüququ”-nun formalaşdırılmasının başlanğıcını qoymuşdur. “Xəzər dənizi hüququ”-nun da tərkib hissəsi kimi Konvensiya sahiləyi dövlətlərin regional ticarət, nəqliyyat əməkdaşlığını, yer təkinin və dibinin mənimsənilməsində sahiləyi dövlətlərin müstəsna hüquqlarını, balıqçılıq zonasındakı fəaliyyətin tənzimlənməsində onların suveren hüquqlarını təsbit edir. Lakin bu az saylı və ikinci dərəcəli müsbət məqamlarla yeni yaranmış dövlətlər üçün Konvensiyanın hüquqi əhəmiyyətini bitirmək lazımdır. Qeyd etdiyimiz problemlərin kontekstində Konvensiya üçün ciddi nöqsanlar xarakterikdir. Konvensiya normalarının tətbiq və təfsirində də üstünlük məcburi hüquqi mexanizmlərə deyil, siyasi həll mərhələlərinə verilmişdir. İfadə etdiyimiz kimi Rusiya mövqeli ənənəvi beynəlxalq hüquqi konsepsiya müasir hüquqi statusa da əhəmiyyətli ölçüdə təsir etmişdir. Yeni yaranmış sahiləyi dövlətlərin, həmçinin Azərbaycan Respublikasının siyasi, iqtisadi suverenliyinin hərbi təhlükəsizlik aspekti Rusiyanın maraqlarına tabe etdirilmişdir.

Konvensiya çərçivə xarakterlidir. Əsasən ümumi prinsipləri müəyyən edir. Bir çox məsələlərin tənzimlənməsi təmin edilməyib. Həlli tələb edilən problemlərdən Xəzərdə ekoloji xidmətlər, bioresurslardan qeyri-qanuni istifadə, sualtı kabel və boru kəmərlərinin mühafizəsi və s. qeyd edilə bilər. Konvensiyadakı boşluqlar, xüsusən, hərbi təhlükəsizliyin təminat vasitələrinə nəzarət hüquqyaratma prosesinin davam etdirilməsini tələb edir.

Nəticə

Bütövlükdə Xəzər hövzəsinin mövcud siyasi coğrafiyasının, regional iqtisadi münasibətlərdə qarşılıqlı əməkdaşlığın “tanınmasını” təmin edən akt kimi Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında 2018-ci il 12 avqust Konvensiyası:

1) siyasi-iqtisadi maraqlara uyğun olaraq iki qrup sahiləyi dövlətləri, yeni yaranan-Azərbaycan, Qazaxıstan, Türkmənistan və buna qarşı Rusiya-İran tandemini fərqləndirir;

2) yuridik anlamda bərabər hərbi təhlükəsizlik konsepsiyasını bəyan etsə də faktiki olaraq hərbi təhlükəsizliyin təminatçısı kimi Rusiyanı tanımışdır;

3) dənizin dibinin və təkinin bölgüsündə Azərbaycan Respublikası, Qazaxıstan və Türkmənistanın iqtisadi suverenliyini, eləcə də transxəzər layihələri üzrə hüququn formal tanınmasını qəbul etsə də onların realizəsini siyasi manipulyasiya xarakterli ekoloji “birgə monitoring” mexanizminə və konsensus qərar qəbul etmə prinsipinə tabe etdirmişdir;

4) Xəzərdə *de facto* paritet üçün ya Konvensiyanın 3.6-cı maddəsi ləğv edilməli, ya da qaçaqmalçılıq, terrorizmlə mübarizə üçün qüvvələr istisna olmaqla Xəzər dənizinin tam demilitarizasiyası təmin edilməlidir. Əks təqdirdə Xəzər dənizinin hüquqi statusu haqqında Konvensiya beynəlxalq hüququn imperativinə (suveren bərabərliyə) zidd olması səbəbindən əhəmiyyətsiz sayılmalıdır.

İstinadlar:

1. Azərbaycan Respublikası Konstitusiyası www.e.qanun.az
2. Xəzər dənizinin dəniz ətraf mühitinin mühafizəsi haqqında 2003-cü il Çərçivə Konvensiyası. www.e.qanun.az
3. Xəzərin bioresursları... <https://www.az.m.wikipedia.org>
4. İsmayılov Çingiz. Xəzər dənizinin və sahiləni ərazilərin ekologiyası / Ç. İsmayılov; Ekson Azərbaycan Əməliyyat Şirkəti MMM, Ekson Mobilin törəmə şirkəti.- Bakı: Ayna Mətbu Evi, 2005. 127 s.
5. Sadıqov Ə.İ. Beynəlxalq enerji hüququ. Dərslik. Bakı: «Adventa Qroup» MMC, 2013. 312s.
6. Sadıqov Ə.İ. Şimali Atlantika müqaviləsi və regional təhlükəsizlik // NATO-nun UELS Sammitindən sonra Şimali Atlantika İttifaqı və tərəfdaş ölkələr arasında əməkdaşlıq. Beynəlxalq konfransın məruzə və tezislər toplusu. Bakı: "Elm və təhsil" 2015. s.34-46
7. İran silah taşıyor: Erivanın yardımına koştı! <https://www.yenisafak.com/dunya/iran-silah-tasiyor-erivanin-yardimina-kostu-3569272>
8. İ. Aliyev Ankaraya gəlir... <https://youtu.be/BJK.iz1YNILc>.
9. Tokyay M. Azərbaycan'ın Türkiyə'ye doğal gaz sevkياتında liderliğı ne anlam taşıyor? Uzmanlar yorumluyor <https://tr.euronews.com/2020/06/02/azerbaycan-n-turkiye-ye-dogal-gaz-sevk-yat-nda-liderligi-ne-anlam-tas-yor-uzmanlar-yorumlu>
10. Армения не сторона конфликта, а воевать с Россией мы не можем: Азербайджан за неделю // www.regnum.ru/news/775196.html
11. Батырь В. А. Сбалансированный современный особый международно-правовой статус Каспийского моря // Международное право, № 9 (154) сентябрь 2019, с.51-62
12. Бекашев К. А., Бекашев Д. К. Новый международно-правовой режим Каспийского моря // Экономика, международное сотрудничество и нормативные правовые основы рыбохозяйственной деятельности, Труды ВНИРО, 2018 г. Том 174, s.129-142
13. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы, М.: Международные отношения. 2000, 256 с.
14. Бжезинский З. Выбор. Мировое господство или глобальное лидерство. Пер. с англ. М.: Международные отношения, 2005. 288 с.
15. Венская Конвенция о праве международных договоров. Комментарий. / Сост. и автор комментариев А. Н. Талалаев, Н В. Захарова М., Юрид. лит. 1997, 336с.
16. Гландин С. В. Современный международно-правовой режим континентального шельфа Российской Федерации : дис. ... канд. юрид. наук. М., 2007, 24с.
17. Киссинджер Г. Дипломатия. Пер. с англ. В. В. Львова. М.: Ладомир, 1997. 850 с.
18. Мамедов Р.Ф. Международно-правовой режим Каспийского моря. Автореф. дис. канд. юрид. наук. М.: 1989
19. Примерова О.А. Энергоресурсы Каспия и проблемы безопасности. Мир-Политика №6(21). 2008, с.15-18
20. Протокол по воздействию на окружающую среду в трансграничном контексте к рамочной Конвенции по защите морской среды каспийского моря (Тегеранская Конвенция) www.tehranconvention.org
21. Bahgat G. Splitting water: the geopolitics of water resources in the Caspian Sea. SAIS Review, 22(2) 2002, p.273-292

22. Bayramov A. The reality of environmental cooperation and the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea/ Central Asian Survey.Vol.39,2020-Issue 4, p.500-519
23. Bayramov A. Unpacking the Environmental Requirements of the Caspian Legal Convention/Prospects for the Trans-Caspian Pipeline .Caucasus analytical Digest No.112, November 2019, p.16
24. Charter of The UN and Statute of The International Court of Justice. www.un.org
25. Dinlap B.N. Divide and Conguer? The Rossian plan for Ownership of the Caspian Sea // Boston College International & Comparative Law Review. Vol. 27:115, 12-1-2004, p.115-130
26. Geranmayeh A. The Caspian Sea in Iranian History and Politics // Central Asian Quarterly Labyrinth, Vol.2, No.3, 1995, p.39
27. <http://www.kremlin.ru/supplement/5329>
28. Khalaf Khalov. Le statut juridique de la Caspienne, ses fondementes en droit international et ses consequences// La region de la mer Caspienne. Colloque du 26 fevrier 1997. P.: Academie Diplomatique International, p.14-23
29. Lukashuk I. Law of International Responsibility.Wolters Kluwer. Moscow, 2004, p.157
30. Mamedov (Mammadov) R.F. Delimitation of Caspian Sea (interntional-legal issues). Baku, Azerneshr, 2006, 240 p.
31. Mamedov R. About the international legal status of the Caspian Sea // International scientific journal No.1, 2019, p.3-17
32. Mamedov R.F. International Legal Status of the Caspian Sea: Issues of theory and practice // The Turkish yearbook of international relations. Number XXXII, 2001. Ankara: Ankara University press, 2002, p.218-223
33. The Convention on the legal Status of the Caspian Sea www.nortonrosefulbright.com
34. UN GA Resolution 62/243 (2008).un.org
35. UN SC Resolution 822(1993).unscr.com
36. UN SC Resolution 853(1993).unscr.com
37. UN SC Resolution 874(1993).unscr.com
38. UN SC Resolution 884(1993).unric.org
39. Vienna Convention on the law of Treatics 1969. UN, Treaty Series, vol,1155, p.31 <https://legal.un.org>
40. Walde W. T. International Energy Law: Concepts, Context and Players. University of Dundee. Scotland. UK. 2001. 108p.

“ПРАВОВОЙ” СТАТУС КАСПИЙСКОГО МОРЯ И ПРОБЛЕМЫ НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Афсер Садыгов*

Резюме

В представленной статье анализируются нормы Конвенции о правовом статусе Каспийского моря от 12 августа 2018 года в контексте политических, экономических и военных приоритетов Азербайджанской Республики. Хотя конвенция и направлена на регулирование взаимоотношений прибрежных государств в водном пространстве, на самом деле она имеет более широкое геополитическое значение. В частности, его расположение в коридоре Восток-Запад усиливает конкуренцию как между прибрежными, так и региональными государствами. Через два года после подписания конвенции, в сентябре 2020 года Товузский район Азербайджанской Республики, откуда каспийская нефть и газ транспортируются на Запад, подвергся нападению со стороны поддержи-

---

* д.ю.н., профессор кафедры международного публичного права Бакинского государственного университета

ваемой Россией Армении, показывает, что экономическая ценность международного транспортного коридора увеличится еще больше. Россия захочет проводить более активную интервенционную политику в регионе. История последних 200 лет доказывает, что гарантия стратегических интересов и политической независимости Азербайджанской Республики направлена на Запад не вместе с Россией, а вопреки России. Конвенция о правовом статусе Каспийского моря формировалась на фоне политических интересов двух групп прибрежных государств - Азербайджанской Республики, Казахстана, Туркменистана и России-Ирана. Военная безопасность подчинена непосредственно российским интересам, а реализация транскаспийских проектов подчинена российско-иранским интересам с «механизмом экомониторинга». Транзитная судьба ресурсно-экономического суверенитета вновь возникающих прикаспийских государств сохраняется в интересах «традиционных хозяев» Каспия. В статье представлены предложения по международному праву для обеспечения национальной безопасности Азербайджанской Республики на Каспии.

Ключевые слова: Каспийское море, секторальное деление, военная безопасность, ТАНАП, ТАР, конституционные процедуры.

“LEGAL” STATUS OF THE CASPIAN SEA AND NATIONAL SECURITY ISSUES

Afsar Sadıgov *

Abstract

The article analyzes the provisions of the Convention on the Legal Status of the Caspian Sea dated August 12, 2018, in the context of political, economic, and military priorities of the Republic of Azerbaijan. Although the Convention aims to regulate the interaction of coastal states in the watershed, in fact it has a broader geopolitical significance. In particular, the location of the Caspian Sea on the East-West corridor increases political and economic competition between both coastal and regional interests. Two years after the signing of the convention, in September 2020, the Russian-backed Armenian attack on the Tovuz region of the Republic of Azerbaijan, through which the Caspian oil and gas is transported to the West, shows that the economic value of the international energy transport corridor will increase. It seems that Russia is planning to pursue a more active policy of economic intervention in the region. Yet, the regional history of the last 200 years as well as the Georgian practice demonstrates that the guarantee of the strategic interests and political independence of the Republic of Azerbaijan is not with Russia, but with the West and away from Russia. The Convention on the Legal Status of the Caspian Sea was formed against the background of the political interests of two groups of coastal states - on one hand the Republic of Azerbaijan, Kazakhstan, Turkmenistan against Russia-Iran block on the other hand. Military security is directly in the interests of Russia, and the implementation of trans-Caspian projects is in the interests of Russia and Iran by using “eco monitoring mechanism”. The transit fate of the economic and resource sovereignty of the developing coastal states is not in the interest of the “traditional powerful owners” of the Caspian Sea. The article provides proposals on international law to ensure the national security of the Republic of Azerbaijan in the Caspian Sea.

Keywords: Caspian Sea, International legal status of the Caspian Sea, Military security, sector division, TANAP, TAP, Constitutional procedure.

---

* Doctor of Laws, Professor of the Department of International Law (Baku State University)